

§4.4 ЗАВДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (Савчин М.В., Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка)

Вступ. Сучасний духовно-моральний, соціально-психологічний та економічний стан українського суспільства визначається об'єктивною соціально-економічною ситуацією, зокрема, зараз війною та станом суспільної, побутової та індивідуальної свідомості [1]. На нього фундаментально впливають ідеї та концепції, які досліджуються гуманітарними науками та підходи, які пропонуються до реалізації для практичних соціальних фахівців (політиків, практичних педагогів і психологів та ін.). Російсько-українська війна дуже виразно виявила та загострила гуманітарні проблеми українського суспільства, зокрема, та західної цивілізації загалом, особливо в результаті антилюдської агресії росії. У повоєнний час з причини обмеженості матеріальних та людських ресурсів, злободенності проблем розвитку суспільства та нової історичної місії України в розвитку західної цивілізації українське суспільство не може собі дозволити, щоб гуманітарні науки досліджували не головні, а периферійні, не визначальні проблеми. У повоєнний час вчений-гуманітарій не може собі вільно розмірковувати на будь-яку проблематику без орієнтації на конкретні проблеми українського суспільства. Це особливо стосується психологічної науки та психологічної практики.

Виклад основного матеріалу. В українській психологічній науці, як і у світовій психології загалом існують методологічні, теоретичні, прикладні і практичні проблеми.

Методологічні проблеми психології. Методологія має постійно спрямовувати психологію на цілісне вивчення

реальної природи внутрішнього світу людини, виявляти головні, а не периферійні тенденції, зміни та аналізувати, насамперед, а не тільки акцентуацію, на здоровий розвиток, а не тільки на відхилення чи патологію, а також чинники та соціально-психологічні механізми, які зумовлюють ці процеси, забезпечити цілісний розгляд природи психіки та особистості, її духовності та моральності [2; 3; 4; 5].

Психолог-дослідник має забезпечити цілісність процесу пізнання через максимальну відкритість до того, що є реальним і справжнім у сприйнятті людини [6; 7; 8] та уникати власних фонових метафоричних уявлень про психіку та особистість, не акцентуючи увагу на другорядних фактах. Звичайно, «індивідуальні світоглядні уявлення вченого не можна повністю усунути із соціально-наукового пошуку» [9, С.182], бо «наука ґрунтується не лише на фактах, а й на складному арсеналі людського досвіду. Прагнення до беззаперечних, нейтральних щодо світогляду норм людського функціонування є донкіхотством та обов'язково перебуває поза межею суто емпіричних методів» [10, С.173]. Це означає, що у процесі дослідження неможливо зберігати чисту «неупередженість», але одночасно ученому-психологу «слід встановити зв'язок між усією реальністю та академічним предметом психології» [11, С.152]. «Сукупність метафізичних та епістемологічних припущень, а також теолого-філософських напрацювань формує нанаметоди і способи наукової діяльності у сфері психології» [12, С.151].

Одним із завдань методології взагалі та методології психології, зокрема, є чітке розрізнення онтологічного та епістемологічного підходів, тобто природи буття і природи пізнання. Так, згідно класичного реалістичного підходу, об'єкт дослідження визначає методологію його вивчення, що передбачає наступне: наука починається із знайомства з об'єктом вивчення задля кращого його дослідження. Це

означає, що об'єкт дослідження «визначає» найкращий спосіб подальшого його вивчення, внаслідок чого з'ясовується метод дослідження, який найкраще відповідає об'єкту [13]. Іншими словами, психологічна реальність визначає методологію і спосіб пізнання, а не навпаки, способи пізнання визначають, що є реальністю і що слід вважати знанням. У сучасній психології часто методологія розглядається незалежно від реальності, більш того вважається, що з допомогою методологічного інструментарію можна створювати нову психологічну реальність. Постає питання чи така, штучно створена реальність буде природовідповідною – відповідати здоровій психіці та особистості [14]. У цьому плані слід критично оцінювати ідеї сучасної генетичної психології.

Для психологічної науки надважливою методологічною проблемою є розгляд, а точніше, врахування трансцендентної складової у внутрішньому світі особистості [15; 16; 17; 18; 19; 20]. Аналіз показує, що у XX ст. у психології сталася спрямована редукція уявлення про внутрішній світ людини, коли непомітно для дослідників під впливом позитивістської парадигми природничих наук психологи знехтували духовною складовою цього світу [21]. У своїй більшості психологи амбівалентно ставляться до проблеми духовності особистості, а часом навіть заперечують реальність її духовного начала. Так, у аксеології особистості не враховуються найвищі цінності особистості та її життя – духовні, а якщо й враховуються, то зводяться до загальнолюдських цінностей. Між тим, серед останніх не всі є позитивно-конструктивними, а є й деструктивні, про що свідчить тенденції розвитку сучасної цивілізації, історична ситуація війни в результаті нападу росії на Україну.

Сучасна психологія має орієнтуватися на цілісне уявлення про людину в єдності духу, душі і тіла [22]. Це

означає, що сама психіка (та особистість) людини зумовлена не тільки соціальним (соціально-психологічним), соматичним (тілесність) чинниками, а й самоактивністю, коли вона сама впливає на себе, на свою психіку та особистість (саморегуляція, самовпливами, самоактивність, самосуб'єктні впливи). Але існує ще одна детермінанта – духовність трансцендентного походження. Сформульована на рубежі ХХ і ХХІ ст. духовна парадигма психології [23; 24; 25; 26] лише починає усвідомлюватися психологами, а найчастіше проявляється тотальний спротив на рівні методології, теорії, прикладного знання та на формулювання конкретних практичних рекомендацій.

Теоретичні завдання української психологічної науки. Неупереджений аналіз показує, що, якщо вітчизняні психологи активно й аналізують психологічні проблеми, які виникають у суспільстві, то найчастіше «йдуть» за проблемами (появилися проблема і всі дослідники дружньо беруться за її вивчення), наприклад, чи то булінг, депресивні стани під-час війни, конфлікти та ін. Одночасно, дослідники не спрямовують зусилля на випереджуюче наукове прогнозування виникнення потенційних проблем розвитку українського суспільства, до розв'язання яких могли б активно долучитися. Основну увагу психологи звертають на дослідження негативних феноменів, зокрема, проблеми патології, відхилення та акцентуації у психічному та особистісному, конфліктність, булінг тощо. Свого часу у теоретичному і методологічному планах психологи надто багато приділяли уваги дослідженню толерантності та асертивності як амбівалентних, а точніше, шкідливих щодо моральності якостей особистості, досліджували психологічний комфорт атеїста, але чомусь не досліджується психологічний комфорт духовно та морально розвиненої

особистості тощо. У наш час недостатньо досліджують характеристики здорової психіки та здорової особистості.

У сучасній українській психології відсутня хоч би орієнтовна цілісна, більш-менш загально прийнята теорія особистості. Найчастіше у монографіях, дисертаціях, статтях, підручниках та посібниках аналізується різні підходи до проблеми особистості в окремих класичних, неklasичних і постнеklasичних напрямках [27; 28; 29]. За такого підходу дослідник залишає за собою право орієнтуватися на власну «концепцію» особистості, часто фрагментарну, з акцентуацією на окремі її структурні елементи. У розгляді особистості перебільшено акцентується увага на несвідомому та минулому в житті особистості та недостатньо звертається увага на свідомому, надсвідомому (духовному) та майбутньому, нехтуються її свідомі і здорові мрії, автентичні екзистенційні переживання часу, вічності, щастя, автентичного смислу життя тощо. Акцентування на несвідомому фактично передбачає, що особистість не може бути здатною бути вільною, самоврядною. Це призводить до того, що досить поширеним в Україні є психоаналітичний напрям психологічної практики [30; 31; 32]. Це також означає, що у плані психологічної освіти студент-психолог як майбутній фахівець не засвоює цілісне уявлення про особистість, а найчастіше, засвоює суб'єктивні погляди конкретних авторів і викладачів. У багатьох університетах, де готують психологів, курс психології особистості не є головним, часто віднесений до блоку вибіркового дисциплін, що легко виявити, аналізуючи освітні програми, навчальні плани та розклади занять для студентів-психологів у провідних університетах.

Аналіз показує, що з деякою упевненістю можна стверджувати, що усталеними поглядами в розгляді особистості є уявлення про самосвідомість як психологічний

центр особистості; про спонукальну (звичайно, не слід використовувати термін мотиваційна сфера, бо мотив є тільки одним складником серед багатьох інших цього системного феномену) сферу особистості, в якій фундаментальними є потреби особистості у самоствердженні, самовираженні, самореалізації, самотрансцендентації, яка характеризується типом спрямованості (духовна, моральна, просоціальна, аморальна, асоціальна, антисоціальна); про ресурсність (потенціал) особистості (задатки, здібності, нахили; інтелект, досвід, характер, воля, емоційно-почуттєва сфера) та природню основу особистості (тип н.с., темперамент, тип конституції тощо).

У вітчизняній психології надто акцентується увага на індивідуальності особистості, яка має сильні і слабкі сторони [33] та одночасно недостатньо звертається увага на спільнісному (духовні та моральні цінності), що єднає всіх людей. Реалізація в психологічній практиці стратегічної орієнтації тільки на індивідуально-неповторному в повсякденному житті призводить до роз'єднаності людей, спрямовує на досягнення індивідуальної свободи без врахування свободи іншого та на уникнення відповідальності за іншого. Культивування такої орієнтації не сприяє становленню здорових та ефективно діючих спільнот, морально здорових міжособистісних стосунків у різних сферах життєдіяльності тощо [34].

Наші монографічні дослідження показують, що фундаментальним критерієм істинності психологічної концепції конкретного автора є його спосіб життя, бо психологія та наука, в якій автори чи послідовники конкретних концепцій реалізують та верифікують їх у власному стилі життєдіяльності. Це означає, що стиль життєдіяльності вченого-психолога є фундаментальним критерієм вибору ним методологічної парадигми для побудови концепції і реалізації

програми емпіричного дослідження. Одночасно, вчений-психолог, щоб толерувати («бути в темі»), може обстоювати популярні (загальноприйняті) підходи, але фактично для нього близькими є інші підходи, наприклад, з мотивів кон'юктури він може в одному науковому товаристві декларувати свою прихильність до духовної парадигми психології, а в інших – позитивістську парадигму.

Існує проблеми з валідністю та надійністю одержуваних результатів емпіричних досліджень, коли вибірка дослідження не відповідає генеральній, тенденційно добираються методи дослідження зарубіжних авторів, зокрема, використовують такі, що не відповідають заявленим парадигмам чи створені на основі дуже специфічних концепцій особистості чи окремих психологічних феноменів. Так, свого часу в Україні психологами була розроблена система діагностики відбору до кандидатів до роботи в поліції. Як пізніше з'ясувалося, в реальній практиці запропоновані методи діагностики не дозволили попередити проходження на службу претендентів з особистісними проблемами, які об'єктивно не дозволяють займати посади в поліції.

Теми дисертаційних досліджень аспірантів та докторантів не завжди стосуються актуальних проблем, а зумовлені науковими уподобаннями та інтересами наукових керівників, з врахуванням «перспективності» їх захисту у конкретній спецраді. Дуже часто після захисту кандидатської дисертації, а часом і докторської, автор не продовжує досліджувати захищену тему, а починає займатися іншими проблемами, що далекі від теми дисертації. Це означає, що вибір теми або був не дуже обґрунтованим, або аспірант глибоко не проник в тему, вона не набула для нього особистісного смислу, а відтак її вирішення не було фундаментальним, якісним. Ще одна не дуже позитивна

тенденція в українській психології, коли кандидатська дисертація підготовлена з психології, а докторська з іншої науки, наприклад, педагогіки чи філософії. Часто тема дисертації не вписується у проблематику наукового дослідження кафедр чи наукових лабораторій, де навчається аспірант. Це ускладнює якість керівництва та якість атестації наукового дослідження.

Досвід також показує, що взаємодія аспіранта та наукового керівника передбачає не тільки наукову, але й особистісну в позитивному (звичайно, що не комерційному) сенсі взаємодію. За відсутності особистісної взаємодії в майбутньому між аспірантом та його науковим керівником часто виникає особистісно-науковий конфлікт, що негативно впливає на стан психологічної науки, не сприяє конструктивному функціонуванню наукових шкіл.

Аналіз розвитку психології у світі показує, що у всі періоди розвивалася німецька, французька, англо-саксонська, російська, індійська, китайська та ін. національні психології. Так, в англо-саксонських країнах психологія розглядається переважно як наука поведінку, у французькій та німецькій психології як переважно ментальна наука з своєю проблематикою. Українські психологи чомусь постійно, за замовчуванням, відмовлялися сміливо, за винятком окремих дослідників, заявити про історію та розвиток української психології. У такий спосіб проявлявся своєрідний комплекс неповноцінності, безпорадності, бо українська психологія розвивалася у форватері російської. Гіпотетично можна стверджувати, що у методологів та істориків вітчизняної психології був відсутній дух українського наукового патріотизму. Звичайно, має розвиватися українська психологія, яка відображає українську історичну специфіку дослідження психологічних проблем та зорієнтована на дослідження актуальних проблем розвитку українського

суспільства. У практичному плані це означає, що головні зусилля вітчизняних психологів мають бути спрямовані на конструктивне розв'язання проблем розвитку українського суспільства, українських спільнот, становлення української ментальності громадян.

Проблеми та завдання психологічної практики в українській психології. Аналіз показує, що дуже часто психологічна практика організовується на неадекватній методологічній основі. Про це свідчать аналіз численних рекомендацій психологів щодо ніби-то «здорового» способу життя, щастя, кар'єри тощо, які викладені в монографіях, посібниках та, особливо, в інтернет-ресурсах (фейсбук). Так, класичним прикладом є дослідження проблеми булінгу в школі, в різних соціальних організаціях та групах. Замість того, що зосередити зусилля на виявленні і врахування фундаментальних причин виникнення цього деструктивного соціально-психологічного феномену, зокрема, низьким станом моральності у сім'ях, школі, в дитячих організаціях, в суспільстві загалом, психологи усі зусилля спрямували на розробку різноманітних варіантів антибулінгових програм, які є досить складними, реалізація яких вимагає величезних зусиль різних фахівців і, найголовніше, фактично відволікають від сутнісного вирішення проблеми.

Перед сучасною психологічною практикою в Україні, зокрема, психотерапією постає питання про здатність проявляти інтелектуальну «спритність слова», щоб надати адекватну допомогу потребуючим – нещасливим, позбавлених любові, стривожених, ображених, тих, що знаходяться у полоні відчаю, зболених, самотніх, занепокоєних, стурбованих, переживаючих глибокі душевні травми та внутрішні конфлікти, потерпаючі від міжособистісного відчуження, зраджених, загублених, залежних, збитих в пантелику, свавільних, перевантажених,

зневірених, або навіть тому, що вони щасливі і занадто самовпевнені в надії, коли не мали б бути такими» [35, С.154].

Видається, що «помилка сучасної психотерапії полягає в тому, що попри всю турботу про благополуччя потребуючих в процесі надання пси-хологічної допомоги, психотерапевти не переорієнтовують страждаючих в автентичну реальність. Парадокс полягає в тому, що не враховуючи справжню реальність, психолог чим глибше вникають у внутрішній світ людини, тим більше вони вводяться в оману себе та потребуючих. Сучасні психотерапевтичні практики «культивують нарцисизм, індивідуалізм, споживацтво, егоїзм, інструменталізму віктимність, безвідповідальність, атеїзм» [36, С.142]. Вони, як правило, намагаються підтримати в клієнта необґрунтовано високу самооцінку, тілесну та душевну вдовolenість, особисте задоволення від індивідуалізації, відчуття розширених можливостей без врахування сфери їх реалізації – для творення добра чи творення зла та одночасно рідко говорять про лагідність, щирість, чистоту серця, голод і спрагу праведності як стратегію для адекватних психологічних впливів [37, С.167]. Це означає, що чим більше психотерапія зорієнтовується на автентичну реальність, то більше вона рухається в напрямі духовної психотерапії, що передбачає врахування дарів благодаті [38; 39; 40; 41]. Часто реалізовані сучасними психотерапевтами парадигми інтервенції не враховують існування духовного чинника реабілітації потребуючого.

Отже, системний аналіз показує, що в плані психологічної науки для швидкого і спрямованого оздоровлення українського суспільства нагально потребують активного та системного дослідження і розв'язання проблеми, зокрема: 1) психологічне обґрунтування розвитку української національної ідентичності, національної

свідомості та самосвідомості, становлення українського патріотизму та інституту громадянства; 2) обґрунтування психологічних засад розвитку освіти, культури, сфери української ідеології, політики, оборони тощо; 3) дослідження феномену здорової особистості, обґрунтування здорового способу життя, з'ясування духовних, моральних, соціальних та психологічних умов зростання здорової дитини, підлітка, юнака, дорослого та людини похилого віку; 4) соціально-психологічного становлення здорових спільнот у різних сферах життєдіяльності суспільства; оволодіння громадянами психологічною культурою; 5) різнобічне вивчення сім'ї, зокрема, її духовних, моральних та соціально-психологічних характеристик, адже якраз в умовах сім'ї та родини закладаються засади для зростання здорової, щасливої і розвиненої особистості, громадянина та патріота української держави; в) дослідження стану духовності та моральності українського суспільства, з'ясування причини негативного стану (прояви бездуховності та аморальності та корупції у різних сферах суспільного життя) та пропонуванні шляхів, засобів та виявленню соціально-психологічних механізмів подолання цих деструктивних феноменів.

На дослідження зазначених проблем мають зосередитися наукові колективи психологічних відділень Національної Академії Педагогічних Наук України, інституту психології, кафедр психології та науково-дослідних лабораторій університетів, наукові групи та окремі дослідники. Видається, що доцільним було б, наприклад, в Інституті психології НАПНУ та факультетах психології університетів створити окремі лабораторії історії української психології, лабораторії здоров'я особистості та спільнот, лабораторії вікового розвитку, в якій би досліджувалися усі вікові періоди життя людини, лабораторію психології освіти,

лабораторію духовно-морального розвитку українського суспільства, лабораторії, в якій би спеціально досліджувалися проблеми розвитку української національної ментальності. Зараз деякі лабораторії займаються дуже вузькою проблематикою і їх діяльність співвідносяться з іменами окремих вчених-засновників чи керівників. У цьому напрямі мають бути спрямовані дослідження молодих вчених. Українське суспільство, витрачаючи матеріальні ресурси на підготовку майбутніх наукових фахівців високої кваліфікації, очікує від них та їх наукових керівників, докторантів та їх консультантів вирішення актуальних, а не периферійних проблем чи особистих вподобань.

Висновки. Отже, завдання розвитку психологічної науки в Україні полягає у відповідальному ставленні фахівців у виборі адекватних метаметодологічних та методологічних засад дослідження психологічних проблем, формулюванні на цих засадах психологічних концепцій та підходів. Українським психологам необхідно звернути увагу на духовну парадигму психологічної науки. Для вибору предмета дослідження психологи мають враховувати найактуальніші проблеми української реальності, причому, дослідники не мають «йти за проблемами», а діяти на випередження виникнення нових проблем в суспільстві. У теоретичному плані варто працювати над створенням цілісної теорії особистості, яку можна було б конструктивно операціоналізувати, зосередивши увагу на духовно-моральних аспектах її розвитку та з'ясуванні характеристик здорової особистості. Запропоновані до дослідження конкретні та актуальні проблеми стосуються завдань розвитку українського суспільства та становлення української психології. Зазначається про необхідність перегляду підходів до інституціональних засад та організації психологічних досліджень в Україні та системи психологічної практики.

Список використаних джерел:

1. Тищенко С.П., Вовчин-Блакитна О.С. Моральні аспекти сучасної цивілізації // Енциклопедія сучасної України. Т.21. // Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, Вінниця, 2019. С. 525 – 526.
2. Вітакультурна методологія. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана. Колективна монографія. Тернопіль ТНЕУ, 2019. 980 с.
3. Коу Джон Г., Голл Тодд В. Трансформаційна психологія / перекл. з англ. Надійка Гарбіш. – К.: Видавець Паливода А.В., 2018. С. 209 – 254.
4. Джонсон Л. Стептон Інтеграційний підхід / перекл. з англ. Надійка Гарбіш. – К.: Видавець Паливода А.В., 2018. С. 109 – 156.
5. Савчин, М.В. Методологеми психології: монографія / Мирослав Савчин. – К.: Академвидав, 2013. 224 с.
6. Мур, Томас. Піклування про душу: як сповнити глибиною і сенсом щоденне життя / пер. з англ. Ольга Демиденко; за фах. ред. Дмитра Залевського і Олега Фешовця. Львів: Видавництво "Астролябія", 2020. 448 с.
7. Паулісон Девід. Біблійне консультування / перекл. з англ. Надійка Гарбіш. – К.: Видавець Паливода А.В., 2018. С. 255 – 286.
8. Робертс Роберт К.Т., Вотсон П. Дж. Християнська психологія / перекл. з англ. Надійка Гарбіш. – К.: Видавець Паливода А.В., 2018. С. 157 – 208.
9. Мур, Томас. Піклування про душу: як сповнити глибиною і сенсом щоденне життя / пер. з англ. Ольга Демиденко; за фах. ред. Дмитра Залевського і Олега Фешовця. Львів: Видавництво "Астролябія", 2020. 448с.
10. Мур, Томас. Піклування про душу: як сповнити глибиною і сенсом щоденне життя / пер. з англ. Ольга Демиденко;

за фак. ред. Дмитра Залевського і Олега Фешовця. Львів: Видавництво "Астролябія", 2020. 448с.

11. Мур, Томас. Піклування про душу: як сповнити глибиною і сенсом щоденне життя / пер. з англ. Ольга Демиденко; за фак. ред. Дмитра Залевського і Олега Фешовця. Львів: Видавництво "Астролябія", 2020. 448с.

12. Мур, Томас. Піклування про душу: як сповнити глибиною і сенсом щоденне життя / пер. з англ. Ольга Демиденко; за фак. ред. Дмитра Залевського і Олега Фешовця. Львів: Видавництво "Астролябія", 2020. 448с.

13. Мур, Томас. Піклування про душу: як сповнити глибиною і сенсом щоденне життя / пер. з англ. Ольга Демиденко; за фак. ред. Дмитра Залевського і Олега Фешовця. Львів: Видавництво "Астролябія", 2020. 448 с.

14. Вітакультурна методологія. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана. Колективна монографія. Тернопіль ТНЕУ, 2019. 980 с.

15. Мур, Томас. Піклування про душу: як сповнити глибиною і сенсом щоденне життя / пер. з англ. Ольга Демиденко; за фак. ред. Дмитра Залевського і Олега Фешовця. Львів: Видавництво "Астролябія", 2020. 448 с.

16. Джонсон Л. Ерік Християни у психології: стислий історичний ракурс / перекл. з англ. Надійка Гарбіш. – К.: Видавець Паливода А.В., 2018. С. 9 – 52.

17. Паулісон Девід. Біблійне консультування / перекл. з англ. Надійка Гарбіш. – К.: Видавець Паливода А.В., 2018. С. 255 – 286.

18. Робертс Роберт К.Т., Вотсон П. Дж. Християнська психологія / перекл. з англ. Надійка Гарбіш. – К.: Видавець Паливода А.В., 2018. С. 157 – 208.

19. Савчин, М.В. Духовна парадигма психології: монографія / Мирослав Савчин. – К.: Академвидав, 2013. 224 с.

20. Савчин М.В. Здатності особистості: монографія / Мирослав Савчин. – К.: Академвидав, 2016. 288 с.
21. Паулісон Девід. Біблійне консультування / перекл. з англ. Надійка Гарбіш. – К.: Видавець Паливода А.В., 2018. С. 255 – 286.
22. Маєрс Девіс Дж. Теорія рівнів пояснення / перекл. з англ. Надійка Гарбіш. – К.: Видавець Паливода А.В., 2018. С. 53 – 108.
23. Мур, Томас. Піклування про душу: як сповнити глибиною і сенсом щоденне життя / пер. з англ. Ольга Демиденко; за фах. ред. Дмитра Залевського і Олега Фешовця. Львів: Видавництво "Астролябія", 2020. 448 с.
24. Джонсон Л. Ерік Християни у психології: стислий історичний ракурс/ перекл. з англ. Надійка Гарбіш. – К.: Видавець Паливода А.В., 2018. С. 9 – 52.
25. Робертс Роберт К.Т., Вотсон П. Дж. Християнська психологія / перекл. з англ. Надійка Гарбіш. – К.: Видавець Паливода А.В., 2018. С. 157 – 208.
26. Савчин, М.В. Духовна парадигма психології: монографія / Мирослав Савчин. – К.: Академвидав, 2013. 224 с.
27. М'ясоїд П. Метатеоретичний аналіз у психології / П. М'ясоїд // Психологія і суспільство. – 2009. – № 4 (38). С. 54 – 78.
28. Татенко В. О. Сучасна психологія: теоретично-методологічні проблеми: [навч. посіб.] / В. О. Татенко. – К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2009. 288 с.
29. Уилбер К. Интегральная психология: Сознание. Дух. Психология. Терапия / К. Уилбер. – М.: ООО Из-во АСТ, 2004. 404 с.
30. Урсано Р. Психодинамическая психотерапия: пер с англ. / Р. Урсано, С. Зонненберг, С. Лазар. – М.: Российская психоаналитическая ассоциация, 1992. 158 с.
31. Фрейд З. О клиническом психоанализе. Избранные сочинения / З. Фрейд. – М.: Медицина, 1991. 288 с.

32. Блюм Г. Психоаналитические теории личности / Г. Блюм; пер. с англ. и вступ. статья А. Б. Хавина. – М.: КСП, 1996. 247 с.

33. Мур, Томас. Піклування про душу: як сповнити глибиною і сенсом щоденне життя / пер. з англ. Ольга Демиденко; за фак. ред. Дмитра Залевського і Олега Фешовця. Львів: Видавництво "Астролябія", 2020. 448 с.

34. Савчин М.В. Здоров'я людини: духовний, особистісний і тілесний виміри: монографія / Мирослав Савчин – Дрогобич: ПП «Посвіт», 2019. 232 с.

35. Мур, Томас. Піклування про душу: як сповнити глибиною і сенсом щоденне життя / пер. з англ. Ольга Демиденко; за фак. ред. Дмитра Залевського і Олега Фешовця. Львів: Видавництво "Астролябія", 2020. 448с.

36. Мур, Томас. Піклування про душу: як сповнити глибиною і сенсом щоденне життя / пер. з англ. Ольга Демиденко; за фак. ред. Дмитра Залевського і Олега Фешовця. Львів: Видавництво "Астролябія", 2020. 448.

37. Мур, Томас. Піклування про душу: як сповнити глибиною і сенсом щоденне життя / пер. з англ. Ольга Демиденко; за фак. ред. Дмитра Залевського і Олега Фешовця. Львів: Видавництво "Астролябія", 2020. 448с.

38. Джонсон Л. Ерік Християни у психології: стислий історичний ракурс / перекл. з англ. Надійка Гарбіш. – К.: Видавець Паливода А.В., 2018. С. 9 – 52.

39. Паулісон Девід. Біблійне консультування / перекл. з англ. Надійка Гарбіш. – К.: Видавець Паливода А.В., 2018. С. 255 – 286.

40. Робертс Роберт К.Т., Вотсон П. Дж. Християнська психологія / перекл. з англ. Надійка Гарбіш. – К.: Видавець Паливода А.В., 2018. С. 157 – 208.

41. Робертс Роберт К.Т., Вотсон П. Дж. Християнська психологія / перекл. з англ. Надійка Гарбіш. – К.: Видавець Паливода А.В., 2018. С. 157 – 208.

